

och dess byggnader i dess kulturhistoriska sammanhang. Men det vore alldeles fel att omnämna bokens utseende och format enbart i ett kritiskt sammanhang. En styrka med omfånget är de många bilderna. Dessa fungerar både som vackra illustrationer samtidigt som de i många fall också är en del av ett stundom svåråtkomligt källmaterial. Det senare gäller särskilt alla kartor, planer och ritningar, som är hämtade ur olika arkiv och museisamlingar och som här många gånger görs tillgängligt för en större allmänhet för första gången.

För vem är då denna bok skriven? Den bildade allmänheten, för att använda ett gammalt begrepp. Men boken har också, i likhet med de andra i serien, en klar vetenskaplig profil. På ett lyckat sätt har man alltså förenat detta med en lätt-tillgänglighet både språkligt och illustrationsmässigt. Och de olika teman som ryms i boken gör också framställningen både levande och variationsrik. Det är bara att gratulera, tacka och ta emot – och se fram mot nästa volym i serien om de kungliga slotten.

Bo Lundström

Fil. dr, I. arkivarie i Krigsarkivet
bo.lundstrom@krigsarkivet.ra.se

Markus Dahlberg & Kristina Franzén (red.) *Sockenkyrkorna: kulturarv och bebyggelsehistoria. Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008, 407 s., ISBN 978-91-7209-526-7.*

Sockenkyrkoprojektet igångsattes 1996 och slutredovisades som projekt 2003. Hittills har 14 av de planerade 21 *landskapsrapporterna* publicerats. Ett stort ansvar vilar på Riksantikvarieämbetet så att de återstående sju landskapsrapporterna verkligen blir tryckta. Den sammanfattande syntesen *Sockenkyrkorna. Kulturarv och bebyggelsehistoria* på ca 400 sidor publicerades 2008. Utöver rapporterna och syntesen har projektet resulterat i flera doktorsavhandlingar och en mängd olika artiklar som förtecknats i den sammanfattande rapporten. Det insamlade basmaterialet finns tillgängligt via Riksantikvarieämbetets hemsida www.raa.se/Bebyggelseregistret.

Bakgrund

År 1912 startade Sigurd Curman och Johnny Roosval *Sveriges kyrkor, Konsthistoriskt inventarium*. Curman var nybliven professor vid Konstakademien och Roosval docent i konsthistoria vid Uppsala universitet. Avsikten var att alla kyrkor i Sverige skulle beskrivas med ritningar, text och bilder såväl vad det gällde byggnaderna som inventarierna. Tanken var att utöver monografierna skulle sammanfattningar göras för varje landskap. Curmans elever fick stå för uppmätningarna och Roosvals för inventeringen av föremål och konsthistorisk beskrivning av kyrkans byggnadshistoria. Curman och

Roosval drev projektet privat under medverkan av studenter och andra, som mer eller mindre idéellt åtog sig att skriva om någon kyrka. Redan då var det svårt att få pengar till tryckningen.

Idén till inventeringsarbetet fick Curman från Tyskland vid en konferens i Mainz 1904 – enligt vad Anders Åman anger i biografien *Sigurd Curman Riksantikvarie – ett porträtt* (2008). Det låg i tiden med ett gemensamt europeiskt intresse av att bättre skildra medeltidens och de följande århundradenas konsthistoria. Det var också av betydelse att stärka intresset för hembygden genom att ingående beskriva de olika sockenkyrkorna – vanligtvis de äldsta bevarade byggnaderna i en trakt. Kyrkoberskrivningarna var också viktiga som underlag för de kyrkorestaureringar som hade blivit på modet vid början av 1900-talet. Sigurd Curman, som också var arkitekt, medverkade vid många principiellt viktiga diskussioner om restaureringar, vilket förutsatte vetenskapligt väl underbyggda kunskaper om kyrkorna. Detta gällde inte minst sedan Curman blivit riksantikvarie i början av 1920-talet.

Först 1940 övertogs projektet Sveriges Kyrkor av Kungliga Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien (KVHAA). Redan omkring 1950 inrättades en särskild redaktion för Sveriges kyrkor. På 1970-talet fick Riksantikvarieämbetet, som då organisatoriskt lämnade Vitterhetsakademien, ta ett större ansvar för att fullfölja intentionerna med Sveriges Kyrkor. Av de sammanlagt ca 3 000 kyrkorna i Sverige har ca 600 fram till 1996 presenterats i monografiform. Det visade sig dock så småningom inte längre möjligt att satsa på denna äldre typ av tryckta publikationer med ingående beskrivningar av kyrkorna med inventarier

och uppgifter hämtade från omfattande arkivstudier.

Tematiska projekt

1976 startade Riksantikvarieämbetet en mer översiktlig inventerings- och dokumentationsverksamhet av tematiskt slag jämsides med fortsatt utgivning av monografier kring enstaka kyrkor. Det första projektet var *Medeltida träkyrkor* publicerat i två band åren 1983 och 1985.

På 1980- och 90-talen genomfördes också i samarbete mellan Sveriges kyrkor och konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet projektet *Nyklassicismens kyrkobyggnader*. Alla kyrkorna i landet från perioden 1760–1860, det vill säga ca 800 stycken, har inventerats. Böckerna inleds med översiktliga artiklar kring olika intressanta frågor som är relevanta för respektive del av landet. Där efter följer en katalogdel med kortfattad beskrivning av varje kyrka i kombination med foton av såväl exteriör som interiör. Tanken var att alla dessa kyrkor skulle finnas med i publikationerna som gjordes efter geografisk indelning. Hittills har fyra volymer kommit ut men fortfarande saknas publiceringen av kyrkorna i mellersta Sverige. Det är en angelägen uppgift för Riksantikvarieämbetet att se till att detta projekt fullföljs så att det redan inventerade materialet kan tryckas.

Under 1990-talets slut inför skilsmässan mellan kyrkan och staten då besluten rörande förändringar av kyrkobyggnader decentraliserades från Riksantikvarieämbetet till länsstyrelserna igångsattes det s. k. *karaktäriseringsprojektet*. Riksantikvarieämbetet utförde detta som ett pilotprojekt tillsammans med några län i Småland och Västergötland. Syftet var att försöka utveckla en bra metod för att karaktärisera kyrkorna och lyfta fram varje kyrkas

särprägel. Projektet ledde till värdefulla diskussioner om bevarande och användningen av kyrkobyggnaderna även mellan antikvarier och företrädare för stiftet.

Sockenkyrkoprojektet

I samband med att kyrkan skildes från staten och besluten om förändringar av kyrkobyggnaderna enligt kulturminneslagen flyttades från Riksantikvarieämbetet till landets länsstyrelser blev behovet av översiktliga kunskapssammanställningar över landets kyrkor mycket akut. Den särskilda kompetens på detta område som under en lång följd av år funnits inom Sveriges Kyrkor var på väg att fasas ut. Krav på fördjupade kunskaper om kyrkobyggnaderna ställdes på de verksamma antikvarierna vid de olika länsstyrelserna och läns museerna.

Tanken föddes på ett bredare upplagt projekt som skulle spegla kyrkornas betydelse i samhället från äldsta tid till nutid. Projektet tog fastare form vid några tvärvetenskapliga konferenser i Vitterhetsakademins regi och pengar beviljades bl.a. av Riksbankens Jubileumsfonds Kulturvetenskapliga program. Så småningom resulterade detta i att sockenkyrkoprojektet sjösattes.

Kännetecknande för detta nya projekt *Sockenkyrkorna; Kulturarv och bebyggelsehistoria* är dels att samtliga sockenkyrkor studerats – även de försvunna – dels att projektet är tvärvetenskapligt med forskare från ämnena konstvetenskap, arkitekturhistoria, religionsvetenskap och kulturgeografi.

Redan av projektledningens sammansättning framgår ambitionen att göra detta till ett brett forskningsprojekt. Projektledningen har utgjorts av Markus Dahlberg, Göran Lindahl, Ingrid Sjöström, Anders Åman, Egil Johansson och Ulf Sporrang,

vilka även medverkat som författare till olika avsnitt eller i något av de delprojekt som funnits under projekttiden.

Medförfattare i övrigt är forskare från Sveriges Kyrkors tidigare ordinarie medarbetarstab, såsom Ann Catherine Bonnier, Marian Ullén och Jakob Lindblad, samt ett 15-tal andra forskare från universiteten i Lund, Stockholm, Umeå och Uppsala. Bland dem som kontinuerligt medverkat kan nämnas kulturgeograferna Birgitta Roeck Hansen och Kristina Franzén samt – framför allt när det gäller bänklängderna – konsthistorikern Margareta Kempff Östlind. För de omfattande kvantitativa sammanställningarna av materialet svarar Markus Dahlberg. Historikern Sverker Michélsen har varit teknisk redaktör och den grafiska formgivningen har gjorts av arkitekten Sture Balgård.

Sockenkyrkorna; kulturarv och bebyggelsehistoria är titeln på den sammanfattande rapporten – syntesen. Här ges de rikstäckande perspektiven på kyrkobyggandet. Rapporten har fyra huvudavsnitt: Del I *Sockenkyrkorna – projektets metod och material*, Del II *Kyrkan i landskapet*, Del III *Sockenkyrkorna från medeltiden till 1950* (periodindelad i sex underavdelningar) samt Del IV *Det kvantitativa perspektivet*. Inledningsvis har Göran Lindahl skrivit en sammanhållande ingress med titeln Några huvudlinjer. Kapitlet ger en inblick i hur byggnadsverksamheten varierat över tid från tidig medeltid till omkring 1950, under olika skeden och i olika delar av landet. Man får också inblickar i hur byggnadsverksamheten påverkats av större händelser av religiös eller politisk art, t.ex. reformationen, och betydelsen av om det är kungen eller en ämbetsmannaklass som styr landet och hur olika religiösa strömningar påverkat en kyrkas utformning framför allt interiört. Vilken

roll inflytandet från enskilda arkitekter har spelat belyses liksom tillkomsten av Överintendentsämbetet på 1700-talet. Sammantaget ger detta en tydlig anvisning om att kyrkor och kyrkobyggande är en angelägenhet för hela samhället.

I första avsnittet – *Del I Sockenkyrkorna – projektets metod och material* – presenteras bl.a. den kvantitativa grundvalen och andra sätt att strukturera ett så stort faktamaterial som det handlar om när det gäller så många byggnader.

Här kan även nämnas avsnittet *Kulturgeografisk metod och materialredovisning* som på ett mycket pedagogiskt sätt visar vad man kan läsa ut av studier av både äldre och nyare kartor – självklart gärna i kombination med visuell besiktning.

Del II Kyrkan i landskapet handlar både om de naturgeografiska förutsättningarna för var kyrkor placerades, läget i terrängen och hur kyrkomiljöerna ser ut idag. Ett sockencentrum på 1800-talet utgjordes inte bara av kyrkan och kyrkogården utan till miljön hörde även prästgård, skola, lärarbostad kyrkstallar, sockenstuga och många fler hus med viktiga funktioner för det gemensamma livet på landet. Idag finns i bästa fall husen bevarade men sällan med de funktioner för vilka de byggdes.

Del III Kyrkornas byggnadshistoria efter olika tidsepoker, där även ombyggnader och restaureringar finns med, är ett intressant och faktafyllt avsnitt med värdefulla översiktliga tabeller och diagram som gör det lättare att få en överblick över utvecklingen.

Det kvantitativa perspektivet i bokens *del IV* är ett nytt grepp som kunnat genomföras genom att landets alla sockenkyrkor behandlas. Detta har resulterat imponerande många diagram och sprid-

ningskartor som i sin tur kan ge impulser till vidare forskning. Framställningen ger en uppfattning om kyrkobyggandets utveckling i hela landet på ett sätt som tidigare inte varit möjligt.

Landskapsrapporterna

De olika landskapsrapporterna som ligger till grund för syntesen har ett upplägg, som återkommer i alla volymerna. Detta ger goda möjligheter till jämförelser. Varje landskapsvolym pryds av en vacker omslagsbild – en akvarellerad teckning utförd av Ferdinand Boberg vid 1900-talets början av en kyrka i det aktuella landskapet. Innehållsmässigt tar landskapsrapporterna upp kyrkorna under olika perioder, uppdelat på medeltidens kyrkor, kyrkorna under tidsepokerna 1550–1760, 1760–1860 samt 1860–1950 inklusive ombyggnader och restaureringar.

Viktiga nya infallsvinklar kommer fram i de i varje rapport återkommande kapitelrubrikerna Kyrkan i landskapet och Kulturarv och bebyggelsehistoria. Kyrkan i landskapet behandlar bl.a. administrativ och kyrklig indelning, topografisk indelning, landskap och bebyggelsehistoria, kyrkornas läge i landskapet, sockenstorlek och miljön kring kyrkan. I kapitlet Kulturarv och bebyggelsehistoria redovisas natur- och kulturgeografiska förutsättningar, byggnadsverksamheten under olika tider, om det är trä- eller stenkyrkor och om järnsmide använts exempelvis på dörrar eller inventarier som kistor och liknande.

I övrigt finns planritningar över ett urval av kyrkorna från varje period – redovisade intill varandra så att det är lätt att jämföra dem. Av planritningarna framgår när den ursprungliga kyrkobyggnaden kompletterats med olika byggnadsdelar. Intressant är att följa hur liturgin och oli-

ka religiösa strömningar under olika tider påverkat utformningen av kyrkorummet.

De flesta landskapsrapporterna innehåller ett särskilt kapitel om bänklängder, d.v.s. hur sittplatserna var fördelade i kyrkan. Dessa avsnitt bygger på bevarade äldre arkivmaterial från 1600-, 1700- och 1800-talen och speglar vilken roll kyrkan hade även socialt och hur olika företeelser var reglerade på ett tidigt stadium.

Foton och kartmaterial är svartvita i landskapsrapporterna. I den sammanfattande delen finns en hel del kartor och foton i färg som på ett bra sätt lyfter framställningen. Värdefullt är kartorna på pärmarnas insidor som visar dels den geografiska indelningen i landskap, församlingar, stift och län i Sverige, dels kartor över de medeltida kyrkorna, helt eller delvis bevarade, samt alla kyrkorna från de olika byggnadsperioderna.

Målgrupp

Kyrkornas betydelse som kulturarv kan inte nog poängteras. De skrifter som sockenkyrkoprojektet resulterat i är av väsentlig betydelse såväl för antikvarier som arbetar med kulturmiljövården som för forskningen kring våra kyrkobyggnader. Det historiska källmaterial som kyrkorna utgör kommer förhoppningsvis även i framtiden att bli föremål för forskning. Då utgör resultatet av sockenkyrkoprojektet en viktig och värdefull grund att stå på.

Bredden i framställningen gör projektet intressant för nya målgrupper.

En anledning till att Curman en gång startade inventeringen av kyrkorna var att dessa var alltför viktiga från historisk och kulturhistorisk synpunkt för att värden av dem skulle vara församlingarnas ensak. Detta synsätt präglar också lagstiftningen. Men det är oerhört viktigt att värden av